

Er nedsat arbejdstid et skridt på vejen mod bæredygtig udvikling?

Af Maria Bukhave, cand.techn.soc. Det Økologiske Råd

1. Indledning

Det er et spørgsmål der favner meget bredt. Når man graver sig lidt ned i problematikken, viser der sig mange ubesvarede spørgsmål. For at komme nærmere en strategi til nedsættelse af arbejdstiden, er der behov for ny viden og mere nuanceret debat på en række felter. Før 1995, da der var høj ledighed i Danmark, var argumentet for nedsat tid først og fremmest, at det kunne skaffe job til flere. Men i dag er det argument mindre oplagt. Grunden til at Det Økologiske Råd interesserer sig for en nedsættelse af arbejdstiden, er perspektivet om at mindre arbejde vil betyde mindre forbrug og dermed en mindre miljøbelastning, samt at flere efterlyser en mindre travl hverdag. Det er formålet med denne artikel at pege på nogle af de ubesvarede spørgsmål der melder sig for, at komme videre med ideen om mindre arbejde for bedre miljø og velfærd.

Artiklen peger på tre områder, hvor der mangler viden for at fremlægge en plan for nedsættelse af arbejdstiden som et skridt mod bæredygtig udvikling. De tre områder er:

1. Hvor stor en del af den danske ledige arbejdsstyrke kan via efteruddannelse bringes til at indfri kravene på arbejdsmarkedet i dag?

Når arbejdstiden nedsættes vil de flaskehalse der allerede findes i dag på det danske arbejdsmarked blive større. Det er f.eks. indenfor sygepleje- og uddannelsesområdet. Selvom om man taler om fuld beskæftigelse i dag i Danmark, er der stadig mange i den arbejdsdygtige alder udenfor arbejdsmarkedet. Spørgsmålet er hvor stor en del af denne gruppe der efter jobtræning og efteruddannelse kan træde ind på arbejdsmarkedet og fylde flaskehalsene.

Indenfor sygeplejeområdet vil en forbedring af arbejdsmiljøforholdene kunne forbygge at mange må forlade arbejdsmarkedet i utide pga. nedslidning. Dette vil også bidrage til mindre problemer med flaskehalse. Det bør også undersøges om der findes lignende situationer på andre områder med flaskehalsproblemer.

2. Kan man tale om et bæredygtigt samfund med økonomisk vækst og hvorledes skulle en bæredygtig økonomisk vækst i så fald sammensættes indenfor de forskellige sektorer?

En mulig følge af nedsat arbejdstid, kunne blive en reduktion af den økonomiske vækst. Derfor kræver spørgsmålet om nedsat tid, overvejelser omkring sammenhæng mellem økonomisk vækst og miljøets tilstand. Der er

behov for et mere nuanceret syn på sammenhæng mellem vækst og miljø.

Der er behov for en differentiering af servicektoren og dybere undersøgelse af de miljømæssige konsekvenser for et samfund med øget vækst i servicefagene.

Samtidig er der behov for en bredere diskussion af den økonomiske væksts rolle i udviklingen af et bæredygtig samfund. Er det nødvendigt at bremse den økonomiske vækst for at opnå en bæredygtig udvikling eller kan man »nøjes« med at satse på at afkoble samfundets materialeflow fra den økonomiske vækst? Der er behov for opgørelser (kvantitative) over hvilken økonomisk vækst der fremmer en bæredygtig udvikling og hvor økonomisk vækst betyder yderligere miljøbelastning.

I stedet for at diskutere hvor stor den økonomiske vækst skal være, så skal man måske til at diskutere hvilken sammensætning af væksten som er hensigtsmæssig for en bæredygtig udvikling.

Skal vi f.eks. have bedre sociale institutioner og et bedre uddannelsessystem og mindre af de materielle goder, med større vægt på kvalitetsvarer og mindre på kvantitet?

3. En nedsættelse af arbejdstiden vil medføre en indkomstnedgang for de fleste husstande. Men vil det betyde at husstandenes forbrug bliver mindre miljøbelastende? Det bør undersøges, hvad der kan tænkes at ske med det private forbrug, når indkomsten falder. Findes der noget mønster i hvem der ville vælge bilen fra og hvem der ville vælge de økologiske varer fra? Ligesom man kan undersøge om mere fri tid (og lavere husstandsindkomst) vil føre til mindre miljøbelastning.

2. Argumenter for og imod nedsat arbejdstid

Regeringens argument for at øge arbejdstiden er finansiering af velfærdssamfundet med flere ældre og færre på arbejdsmarkedet. Men der findes andre veje. F.eks. at få flere i arbejde og færre på overførselsindkomst. Omlægning af skattesystemet til mere skat på energi- og ressourceforbrug og mindre skat på arbejde er også en mulighed. Spørgsmålet omkring finansiering af velfærdssamfund med nedsat arbejdstid er ikke behandlet yderligere i denne artikel. Der henvises til rapport fra SID 1997 »Grønne skatter og afgifter, en vej til bedre miljø og mere beskæftigelse«.

Flere undersøgelser har vist at mange danskere ønsker mere tid og mindre arbejde. Men fra Finansministeriets og regeringens side lægges der klart op til danskerne skal arbejde mere. Det sker igennem at:

- Gennemføre ændringer af efterlønnen
- Forsøge at aktivere ældre
- Få de unge hurtigere igennem uddannelsessystemet
- Offentligt ansatte kan få udbetalt overarbejde i stedet for at afspadsere

En bæredygtig udvikling, hvor fremtidige generationer sikres samme muligheder som vi har i dag, kræver en samlet strategi for samfundets udvikling, som går udover miljøpolitikken. Bæredygtig udvikling dækker udviklingen i de sociale forhold, den økonomiske udvikling og udviklingen i miljøets tilstand. En strategi for bæredygtig udvikling indeholder således bud på, hvorledes samfundet kan omstilles på mange områder. En del af en strategi for bæredygtig udvikling kunne derfor være nedsat arbejdstid.

Umiddelbart kan man opremse en række sociale og miljømæssige fordele ved at nedsætte arbejdstiden i Danmark. Det danske arbejdsmarked er kendetegnet ved højt tempo

og høj udstødelse. Der er mange udenfor arbejdsmarkedet, på trods af høj beskæftigelse. En stor del af de ledige er ikke registreret som arbejdsløse, men er i aktivering eller på orlov. Ved en målrettet indsats, kan flere af de ledige komme i arbejde, hvis arbejdstiden blev nedsat. Færre vil dermed være på overførselsindkomst og de offentlige udgifter vil falde. Samtidig giver mange børnefamilier udtryk for vanskeligheder ved at få familie- og arbejdsliv til at hænge sammen, og mange ønsker mere tid. Vi har et højt og stigende forbrug som medfører øget ressourceforbrug og affaldsdannelse. Samtidig er den globale fordeling af ressourceforbruget meget skæv, hvor de rige (omkring 20% af verdens befolkning) står for hovedparten af forbruget.

Begrebet »bæredygtig udvikling« blev lanceret i 1987 i rapporten »Vor fælles fremtid«, udarbejdet af Brundtland kommissionen.

»Det økologiske råderum« er et forsøg på at konkretisere hvad bæredygtig udvikling dækker over. I Danmark har miljøorganisationen Noah regnet på danskernes økologiske råderum, som er den mængde fornybare såvel som ikke-fornybare ressourcer, vi kan bruge uden at forhindre kommende generationer og den 3. Verden i at få samme muligheder som vi har i dag.

Ifølge det økologiske råderum skal danskerne reducere forbruget til ca. 1/10 af hvad vi forbruger i dag, inden år 2050.

3. Flaskehalse på arbejdsmarkedet og de lediges potentialer

Selvom man i disse år taler om mangel på arbejdskraft og flaskehalse på arbejdsmarkedet, er der stadig mange udenfor det danske arbejdsmarked.

De officielle tal for ledighed i Danmark er 5-6%, hvilket er et stort fald fra 1994, hvor ledigheden var oppe på omkring 12% af arbejdsstyrken.² Ifølge regeringen er det det

tætteste man i dag kan komme på fuld beskæftigelse. Ledigheden er 2-3% højere end i 1960'erne, hvor der sidst var fuld beskæftigelse. Danmark har en lav ledighedsprocent sammenlignet med andre EU lande. Og den har været stadig faldende. Det er meget positivt.

Fordeling af fuldtidspersoner udenfor arbejdsmarkedet 1999.

Fuldtidspersoner på dagpenge	168.000
Ledige i aktivering	69.000
Ledige på orlov	18.000
Ældre over 60 år på efterløn	146.100
Tidligere langtidsledige over 50 år på overgangsydelse	32.000
Ledige i skånejob, puljejob eller anden form for igangsætning	43.000
I alt	467.000

Kilde: Danmarks Statistik 1999 og Jyllandsposten 17/5 99.

Når man regner ledige i aktivering, ledige på orlov, ældre over 60 på efterløn osv. med svarer det til at 16% af arbejdsstyrken er udenfor arbejdsmarkedet i Danmark. Dertil kommer gruppen på kontanthjælp, syge- eller barselspenge, førtidspension. Tælles disse personer med er 25% af arbejdsstyrken i Danmark udenfor arbejdsmarkedet.

Det er ikke alle der kan komme tilbage på arbejdsmarkedet. De som modtager kontanthjælp, dagpenge, eller en arbejdsmarkedsforanstaltning står til rådighed for arbejdsmarkedet og kan derfor i princippet træde ind med kort varsel. Men mange af disse mennesker har måske ikke været i arbejde i længere tid, har tunge sociale problemer eller mangler de rette kvalifikationer for at kunne få et arbejde på normale betingelser. Dog må denne gruppe indeholde et potentiale i forhold til øget beskæftigelse, hvis der gøres en målrettet indsats for jobtræning og efteruddannelse.

Mange af de flaskehalse der er på det offentlige arbejdsmarked indenfor social- og sundhedsområdet er typisk jobtyper der kræver en mellem lang eller en længere videregående uddannelse. Spørgsmålet er, i hvilket omfang ovenstående gruppe kan gå ind og dække flaskehalse på social- og sundhedsområdet og hvorledes de eventuelt skulle opkvalificeres.

4. Sammenhæng mellem vækst og miljø

Der har længe været en udbredt holdning i miljøbevægelsen om, at økonomisk vækst medfører øget belastning af miljøet i form af øget træk på naturressourcer, øget affaldsdannelse og energiforbrug. Dette har da også været erfaringen gennem årene, hvor de miljøforbedringer der opnås igennem teknologisk udvikling udlignes af øget forbrug som følge af den økonomiske vækst. Men der findes også eksempler på at økonomisk vækst medfører mindre miljøbelastning.

Et eksempel på at de teknologiske fremskridt udlignes af øget vækst, er energiområdet i Danmark, hvor store investeringer i bedre energiudnyttelse »kun« har medført et nogenlunde konstant primærenergi-forbrug (kul, gas og olie) i Danmark siden 1970. I samme periode er produktionen steget med ca. 60%, hvilket har medført at energiforbruget (el og varme) er steget. Hvis produktionen ikke var steget eller var steget mindre, ville primær-energiforbruget været faldet, hvilket jo er målet for en bæredygtig udvikling.

Men der er også sket en udvikling i f.eks. økologisk landbrug og vedvarende energi som har givet både økonomisk vækst og mindre miljøbelastning. De økologiske varer har ofte en højere værdi og er ofte dyrere end konventionelle. Øget produktion og salg af økologiske varer giver øget omsætning og dermed økonomisk vækst målt i BNP. Det samme gælder el fra vindmøller som er dyrere end el fra kulkraftværker. Det peger på at

økonomisk vækst ikke behøver at være et problem og at det er et spørgsmål om, hvor den økonomiske vækst sker som har afgørende betydning for miljøet.

Hvad koster væksten?

Den amerikanske økonom Herman Daly mener, at de fleste vestlige samfund allerede har overskredet en grænse hvor yderligere økonomisk vækst reelt er negativ vækst for samfundet, fordi de miljømæssige og sociale omkostninger ved væksten er større end gevinsten. Denne påstand understøttes af flere forsøg, bl.a. fra FN, på at opføre landes udvikling ved at vægte en række andre faktorer end blot bruttonationalproduktet (BNP).

I debatten om vækst og miljø, har det også været fremme, bl.a. fra Finansministeriet, at økonomisk vækst i servicesamfundet er mindre ressourcekrævende end vækst i et industrisamfund. På den måde har man argumenteret for at den økonomiske vækst af sig selv, fremover ville blive mindre miljøbelastende. Servicefag er i dag en meget blandet størrelse hvori bl.a. også indgår transport og rejser, hvilket jo hører til blandt de mere miljøbelastende aktiviteter. Men hvad angår vækst i områder som uddannelsessystemet og sundhedssektoren kan der være tale om mindre miljøbelastende vækst. Men der er behov for yderligere undersøgelser og dokumentation.

Kan man tale om bæredygtig økonomisk vækst?

På den ene side, hvis vi skal opnå en bæredygtig udvikling hvor ressourceforbruget skal ned på omkring 1/10 (jfr. Det økologiske råderum) af hvad det er i dag i den vestlige verden, kræver det både en reduktion af den økonomiske aktivitet og en omstilling af vores produktion og forbrug mod mindre ressourceforbrug.

Forskellige sammenhænge mellem vækst og miljø

Positiv sammenhæng

Vækst i det økologiske landbrug giver økonomisk vækst.

Vækst i vindmølleindustrien har betydet økonomisk vækst og øget eksport i Danmark.

Negativ sammenhæng

Antallet og størrelsen på bilerne stiger i takt med den økonomiske vækst, hvilket modvirker de tekniske forbedringer i benzinøkonomien.

Affaldsmængderne stiger i takt med den økonomiske vækst.

Den økonomiske vækst hænger sammen med udviklingen på trafikområdet. Øget trafik gør det vanskeligt at overholde de vedtagne målsætninger for reduktion af det samlede CO₂-udslip.

På den anden side, hvis vi skal have råd til at omstille vores teknologi, systemer mm. skal samfundet have et overskud til udviklingen. Det er vanskeligt at forestille sig en reduktion i den økonomiske aktivitet samtidig med at der sker en omstilling af produktions- og forbrugsmønstre.

Man kan måske tale om to slags nødvendigheder, hvor fordelingen af verdens ressourceforbrug kræver reduktion i de rige landes økonomiske vækst. Samtidig hævdes det i de rige lande, at en radikal omstilling af produktions- og forbrugsmønstre kræver store omkostninger til udvikling.

For og imod vækst

En analyse fra 1999, udført af Institut for Konjunktur Analyse gennemført for ugeavisen Ingeniøren, peger på at omkring hver tredje dansker går ind for at bremse den økonomiske vækst af hensyn til miljøet.

Omvendt mener 40% at øget økonomiske vækst er nødvendigt for at kunne gavne miljøet.

Af de restende mener nogle, at væksten skal bremses på områder, hvor den skader miljøet og styrkes på områder der gavner miljøet.

Historisk har den økonomiske vækst været ledsaget og stimuleret af en stigning i brugen af råstoffer og energi. Denne form for vækst benævnes »traditionel økonomisk vækst«.

Med Brundtland-rapportens (1987) anbefaling af en reduktion af i-landenes energiforbrug og slogan om at »producere mere med mindre« blev begrebet »afkoblet vækst« udbredt.

Ifølge Wuppertal Institutet 1995:

Wuppertal Instituttets synsvinkel bygger på antagelsen om, at man skal forsøge at styre væksten, så man i fremtiden befinder sig inden for det økologiske råderum.

– Grøn vækst

Grøn vækst betyder, at stigningen i forbrug af energi og ressourcer er reduceret i forhold til den økonomiske vækst. Men dette vil stadig medføre øget forbrug, blot i et langsommere tempo. Dette svarer til *relativt* afkoblet vækst.

Grøn vækst kan være et middel til at styre den økonomiske vækst, men forestillingen om grøn vækst har ofte ikke målsætning for bæredygtig udvikling.

– Bæredygtig vækst (udvikling)

En bæredygtig vækst betyder at den økonomiske vækst er forbundet med en reduktion i forbruget af energi og ressourcer, svarende til faktor 10 som endeligt mål. Dette svarer til en *absolut* afkoblet vækst.

5. Sammenhæng mellem forbrugsmønstre og indkomstniveau

Hvis man spiser mange økologiske fødevarer, vælger man dem så fra ved nedgang i indkomsten? Eller vælger man ferien i syden fra? Er det indkomstniveauet der er afgørende? Eller helt andre faktorer, som afgør hvordan man prioriterer, når indkomsten falder? Hvilke i så fald?

Også på dette område er vores viden begrænset. Mange sparer op eller låner penge til at gå på forældreorlov for. Derfor er det vanskeligt at sige noget om hvordan forbrugsmønstret ændres når en i husstanden går på

forældreorlov. Mange ændrer også forbrugsmønstre, fordi de får børn. Dette er også vanskeligt at skelne fra en eventuel ændring i forbrugsmønstret som følge af nedgang i indkomsten. Der mangler undersøgelser omkring, hvilken betydning frivillig nedgang i indkomst har for husstandenes forbrugsmønstre.

Indkomsten har betydning for husstandens miljøbelastning. Jo højere indkomst jo større forbrugsmuligheder. En norsk undersøgelse viser at de rigeste 10% af nordmændene forbruger halvanden gang så meget energi som gennemsnittet af nordmænd.

Hvad koster en millionær?

En norsk rapport fra 1996 undersøger hvad de miljømæssige konsekvenser vil blive, hvis de rige får en større del af de samlede indkomster. Konklusionen er ikke entydig. Mens de rigeste 10% bruger relativt flere penge på flyrejser, bruger de relativt mindre på benzin, animalske fødevarer og boligopvarmning. Men de rigeste 10% af nordmændene bruger i absolutte tal mere end gennemsnittet af den norske befolkning. Mens de rigeste 10% totalt set har 60% højere forbrugsudgifter end gennemsnittet for bruger de:

160% mere på flyrejser

84% mere på bilkøb

59% mere på bolig

55% mere på tøj og klæder

38% mere på benzin

24% mere på el og boligopvarmning

21% mere på fødevarer, hvoraf 23% er kød

Kilde: Hva koster en millionær?, John Hille, udgivet af Framtiden i våre hender, 1996 rapport 10/96

Men omvendt kan to husstande med samme indkomstniveau, have vidt forskellige forbrugsmønstre og dermed miljøbelastning. I dag har de fleste råd til en »flyferie« om året, hvis de ønsker det. Spørgsmålet om man vælger det eller cykelferie i Danmark har stor betydning for energiforbruget, men afhænger ikke så meget af indkomsten. Det afhænger

måske mere af de prioriteringer man gør og af livsstilen. På den måde kan to husstande med samme indkomst have vidt forskellig miljøbelastning.

Der er lavet flere undersøgelser af livsstile, forbrug og konsekvenser for miljøet. Mange af disse undersøgelser bygger på en empirisk tilpasset livsstilsforståelse. Susanne Kuhn ph.d. der beskæftiger sig med sammenhæng mellem livsstile og energiforbrug fremhæver, at det er muligt at identificere forskellige livsstile, som har forskellige praktiker og forbrugsmønstre med deraf følgende forskelligt energiforbrug. Men hvad der er lige så vigtigt at fremhæve er, at der er nogle generelle sociale processer som påvirker konstruktionen af livsstilen og det udtryk den får. Disse sociale processer er i lige så høj grad afgørende for energiforbruget. Desværre er disse sociale processer ofte vanskelige at indfange og gruppere.

Noter

1. I starten af 1990'erne blev begrebet »grøn vækst« lanceret som løsningen på miljøproblemerne af flere parter. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd udgav i 1995 bogen »Grøn vækst«. Heri argumenteres for at se mere på vækstens sammensætning end dens størrelse, men i-landenes økonomier ses ikke i sammenhæng med den globale fordeling og det antages at miljøbelastningen mindskes, når en større del af væksten foregår i servicefagene som (på nogle områder) er mindre miljøbelastende end traditionel industriproduktion. Bogen giver ikke noget konkret bud på hvorledes væksten skal sammensættes for at sikre mindre miljøbelastning med fortsat vækst, ligesom der ikke tages stilling til hvor meget eller lidt miljøbelastning der kan accepteres på lang sigt. Grøn vækst fremhæves som et middel til at forsatte den økonomiske vækst med mindre miljøbelastning. Spørgsmålet er, om det er nok i et globalt perspektiv og på lang sigt
2. De 5-6% svarer til 168.000 fuldtidspersoner. Fuldtidspersoner er en statistisk størrelse, hvor alle der er berørt af ledighed i løbet af et år, bliver lagt sammen til »fuldtidspersoner«. Det vil sige langt flere mennesker end de 168.000 fuldtidspersoner er berørt af ledighed i løbet af et år.

Litteratur

Arbejde og service. Regeringen – Danmark som foregangsland 1999.

Arbejdsmarkedsredegørelse 2. Kvartal 1999. Arbejdsmarkedsstyrelsen 1999.

Danmarks Statistik (ledighed) 1999.

Grøn vækst eller bæredygtig udvikling?, Erik Christensen, Det Økologiske Råd 1997.

Grøn vækst, Red. Frans Clemmensen, Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 1995.

Hva koster en millionær? John Hille, Fremtiden i våre hender, rapp. 10/96.

Livsstilens betydning for energiforbruget. Susanne Kuhn, Kbh.'s Universitet, Soc. Inst. 1998